

Vandaag zullen wij, Hilde Schalkx, Maaïke Heemskerk en Hester Vermeer het hebben over de conservering en restauratie van (een deel van) het archief van Wijk bij Duurstede.

We zitten nog middenin dit conserveringsproject. Ons verhaal is niet het verslag van een uitgebreid onderzoek, maar we zullen wat opmerkelijke, leuke en hopelijk interessante dingen vertellen over wat we tot nu toe zijn tegengekomen. De nadruk ligt daarbij op de zogenaamde Burgemeestersagenda's. Maar eerst wat achtergrondinformatie.

Donderdagavond 17 oktober 2002, Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht

Op donderdagavond 17 oktober 2002 ontstond tijdens de verbouwing van het gemeentehuis in Wijk bij Duurstede een technische storing bij het wegpompen van grondwater. De kelderverdieping met daarin de leeszaal en het depot van het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht stroomde vol met grondwater.

Toen de ramp ontdekt werd stond het water tot 1,80 m hoog, en waren alleen de stukken op de bovenste planken van de depotkasten nog droog.

Alle overige stukken, ongeveer 80% van het archief (960 meter) uit de periode 1300 tot 2002 hebben enkele uren onder water gestaan. Sommige stukken waren door de kracht van het water meegesleurd en dreven door de gangpaden.

Dat water moest natuurlijk worden weggepompt. 8 uur na de melding van de calamiteit kon er begonnen worden met het overbrengen van het natte archiefmateriaal naar een vrieshuis. Dit duurde ongeveer 52 uur.

Schadeinventarisatie									
NAAM			VOORNAMEN			BEROEP			
• 80% archief waterschade (960 meter) • 1% verloren (12 meter) • Ongebonden materiaal van vóór 1840 relatief goed • Vooral ingebonden materiaal beschadigd									
• 20% dient gerestaureerd te worden (240 meter): vooral 19^e en 20^e eeuws materiaal									
VERWIJZING		VAN OVERSCHRIJVING (Hyp. nr. 4)		VAN EIGENDOM		GROOTTE		BELASTBARE	
het kadastrale plan								On-gebouwd	Gebouwd
								J. jachtrente R. ruilverkavelings-	

7 maanden later kon worden begonnen met:

- het vriesdrogen
- het herverpakken
- en het inventariseren van de schade

Dat duurde bij elkaar ongeveer twee jaar.

Uit de inventarisatie bleek dat ongeveer 1% van het hele archief (12 meter) verloren is gegaan. Dit zijn vooral stukken met moderne inktsoorten die zijn uitgelopen.

Verder hebben de stukken van voor 1840 en de 300 charters de calamiteit vrij goed overleefd. Deze stukken waren slechts licht vervormd.

De meeste schade was ontstaan in de ingebonden stukken: dit is vooral 19e en 20e eeuws materiaal en vormt ongeveer 20% (240 meter) van het gehele archief.

In 2010, dus bijna 8 jaar na de calamiteit, kon er begonnen worden met de restauratie. Die wordt op dit moment uitgevoerd door twee restauratieateliers: Restauratie Atelier Helmond en Hoogduin papierrestauratoren.

Overzicht 19^e en 20^e eeuws materiaal

- Gebonden stukken
 - Kant en klare kantoorboeken
 - Losse stukken van verschillende formaten samengebonden
- Ongebonden stukken
 - Losse stukken in een omslag

Wat voor objecten zijn we tot nu toe tegen gekomen?

We zijn pas twee jaar bezig met dit project, wat inhoudt dat er pas (ongeveer) 650 objecten behandeld zijn. Wat we u over deze 650 objecten kunnen vertellen is dat we geen Franse banden met gekneept boekblok, formaat octavo zijn tegen gekomen. We zijn in het geheel geen geknepte boekblokken tegengekomen.

Op onze werktafels liggen vooral objecten die passen in een standaard archief doos met een hoogte tussen de 29-36 cm, of ze zijn groter met een hoogte van 45 cm (dit zijn vooral kadaster- en schutterijbanden).

Wat betreft de boekblokken kan er gezegd worden dat ze met de hand beschreven zijn op al dan niet gestandaardiseerde gemeenteformulieren (deze zijn aan het einde van de 19de eeuw tot grote bloei gekomen).

Zoals de dia laat zien hebben we onderscheid gemaakt tussen:

- gebonden stukken
- en losse stukken in omslag.

De groep gebonden stukken hebben we voor de duidelijkheid onderverdeeld in:

- kant en klare kantoorboekbanden: alle folio's in het boekblok zijn even hoog en breed
- samengestelde boekblokken, waarbij er verschillende formaten papier in 1 boekblok voorkomen.

Gebonden stukken: gekartonneerd

De voorbeelden, te beginnen met de gekartonneerde banden en heel papier/ gebrocheerd:

Dit zijn eenvoudige banden, meestal vrij dun en met de hand genaaid op perkamenten of textiele naaistroken.

Springruggen

Een andere bindvorm die we regelmatig tegen komen is de springrug. Dit zijn heel linnen of half leren banden met of zonder beschermende metalen hoekstukken, zoals de zwarte band midden boven. Deze bindwijze is in 1799 in Engeland ontwikkeld.

Op de linker afbeelding ziet u een voorbeeld van een heel linnen springrug die er goed en degelijk uit ziet en mooi opent zodat er diep in het hart van het katern geschreven kan worden. Alleen is dit boekblok niet op garen genaaid maar met nietjes.

Kalamazoo

De volgende groep boeken, als we van een groep kunnen spreken aangezien we er maar 4 hebben aangetroffen is de Kalamazoo.

Ook deze bindwijze is in Engeland ontwikkeld. Het is een systeem voor losse bladzijden. In het achterplat bevindt zich een ingenieus metalen mechaniek, zie afbeelding rechts-boven, hopelijk ziet u daar dankzij de zeer ernstige schade aan het plat een metalen pin. Aan die pin zat een sleutel. Door aan de sleutel te draaien werd het systeem geopend en kon er een losse bladzijde toegevoegd of verwijderd worden.

We zullen later op het metaal in deze banden terug komen.

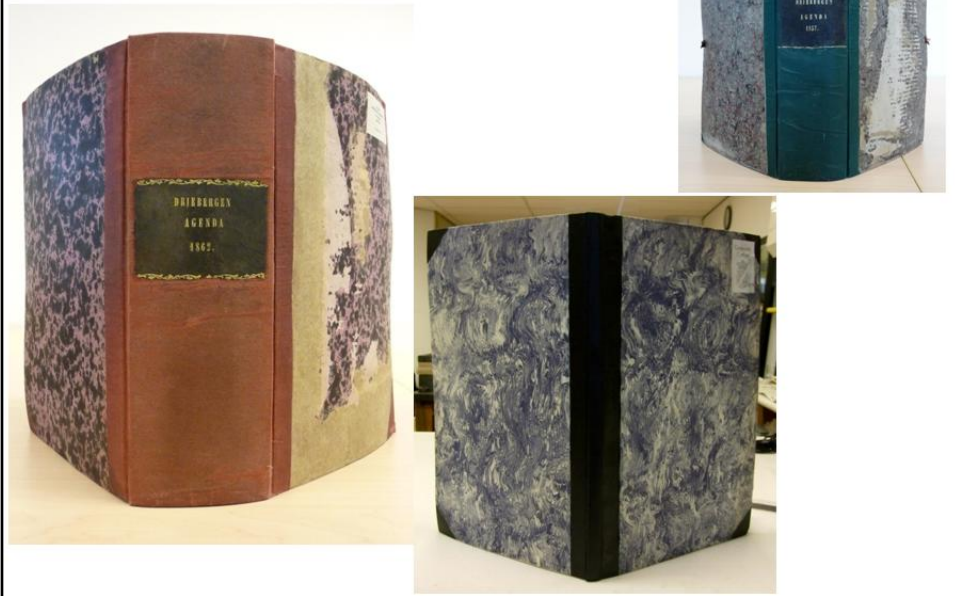
Voor de meest voorkomende groep banden gebruiken we geen naam van een bindwijze. We hebben deze groep samengesteld op het uiterlijk.

Het zijn half leren banden, half perkamenten banden en heel of half linnen banden

De overeenkomsten zijn:

- losse rug
- open scharnieren
- kartonnen platten
- Aangeplakte of aangezette platten (behalve de modernere kadasterboeken, daar is de textiele naaistrook door de platten geregen)
- genaaid op naaistroken van textiel of perkament
- en de meeste banden zijn om het boekblok heen opgebouwd.

Half linnen banden

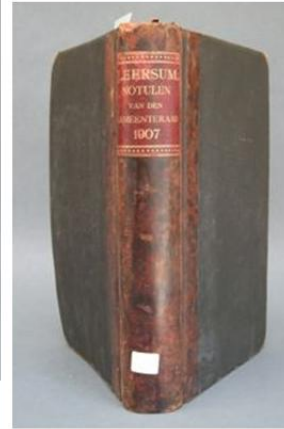
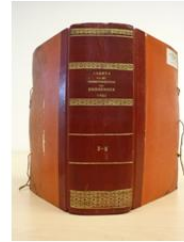

Voorbeelden van linnen banden:

Linnen komt niet veel voor, behalve bij de gekartonneerde bandjes. Hier ziet u twee voorbeelden (geheel links en rechts) van agendapunten halverwege de 19de eeuw.

De band rechts onder hoort bij een serie 19de eeuwse half leren banden maar is ergens in de vorige eeuw met linnen bekleed.

Half leren banden

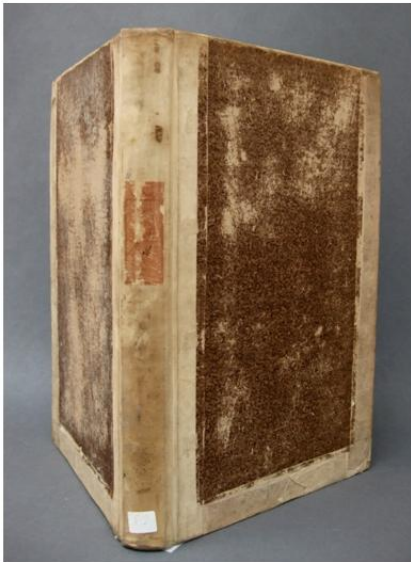

Leer komt het meeste voor.

Zowel in klein als groot formaat en in alle soorten leer en leer bewerking (al komt egaal geverfd leer het meest voor).

De middelste foto laat een half leren band met platrandversteving zien. We zijn platrandversteving van linnen en perkament tegengekomen, niet van leer. De platrandversteving op deze dia is van linnen en bedekt alle zijden van het plat: kop, staart en frontzijde.

Half perkamenten banden

De half perkamenten banden:

Komen minder voor dan leer maar is ook een grote groep. Vooral in de grotere formaten. Ook deze banden hebben platrandversteving. De middelste foto is een band uit de 19de eeuw en heeft linnen platrandversteving aan kop, staart en frontzijde. De afbeelding rechts boven is een jonger boek. Hier is alleen platrandversteving van perkament aan staart en frontzijde.

Platrandversteving zijn we ook tegengekomen op kleinere perkamenten banden.

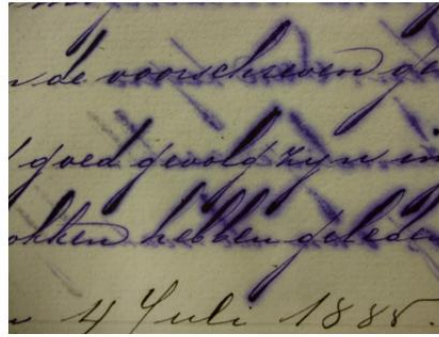

Als laatste de losse stukken in een omslag.

Voorbeelden zijn: Pamfletten en affiches etc.

Onder aan de dia ziet u voorbeelden van een serie kleine portefeuilles die er uit zien als boekbanden. Ze zijn zeer smal, ongeveer 12 cm breed. Deze waren de verpakking van allerlei los materiaal, ook A1 en A0 formaat affiches die d.m.v. vele kruisvouden passend waren gemaakt.

Schades papier

NAAM	VOORNAMEN
Anders	van der

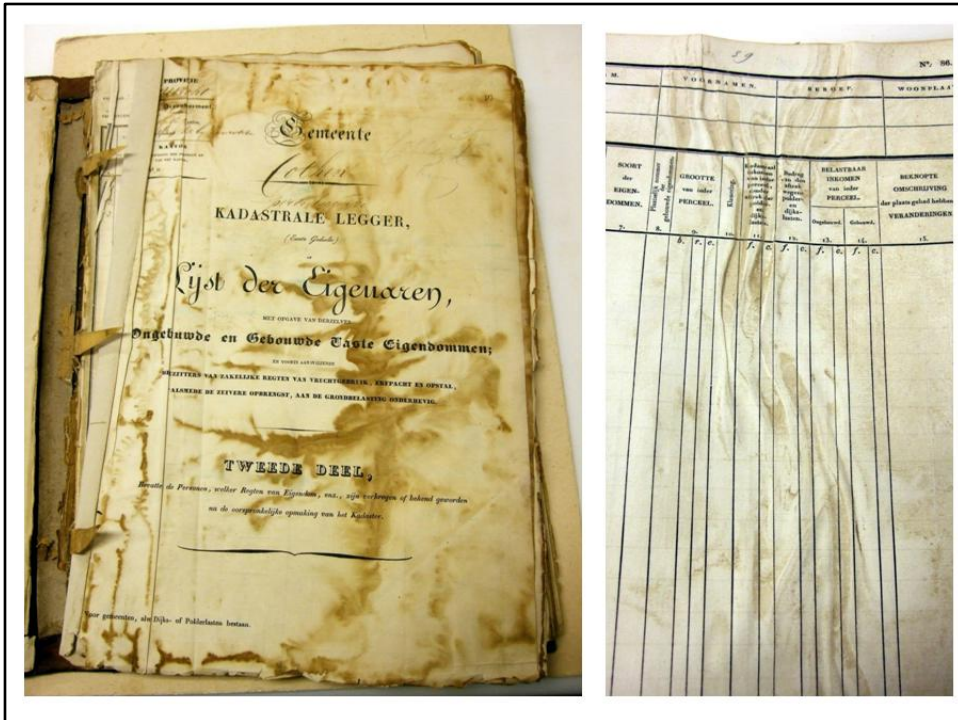
Dan komen we nu bij de schade.

Meest voorkomende schades aan het papier zijn:

- Verkleefde bladzijden, vaak ontstaan door uitgelopen rugoverlijming waardoor de stukken niet meer raadpleegbaar zijn. Je ziet op de foto linksonder heel duidelijk wat voor dikke, vieze laag dat soms is. Op de foto daarnaast is goed zichtbaar hoe moeilijk de verkleefingen soms los te krijgen zijn: een deel van de tekst is achtergebleven.
- Verder is de inkt natuurlijk uitgelopen, al valt dit vaak erg mee.

Transportvlekken, de bekende waterranden.

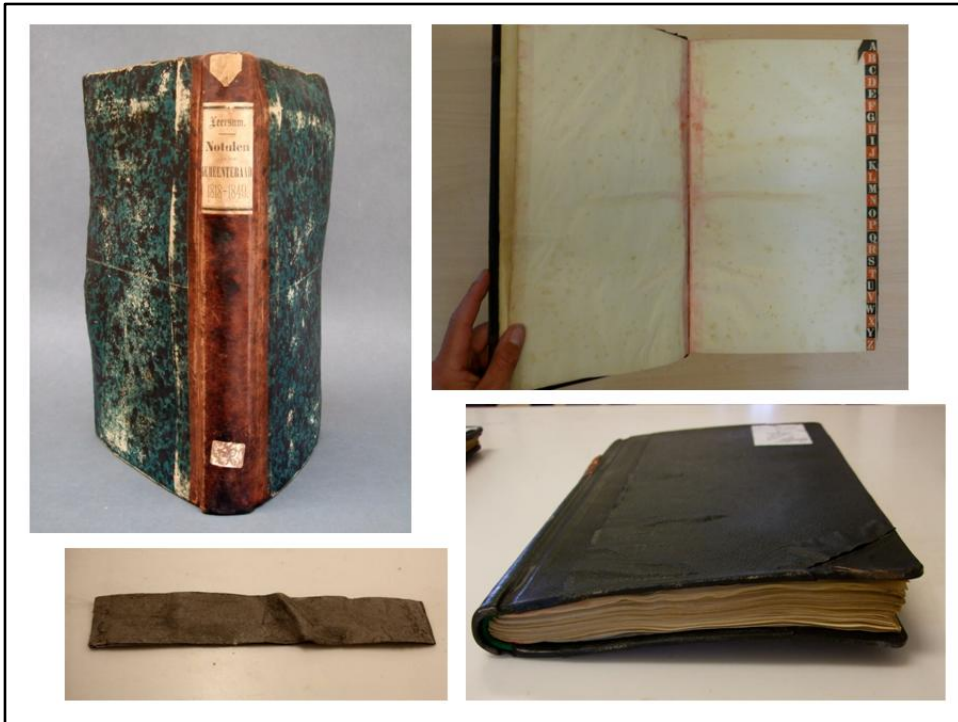
Op deze foto's ziet u heel duidelijk hoe het water een weg heeft gevonden door het papier en vuil en lijm heeft achtergelaten.

Schades banden

De schade aan de boekbanden is niet minder spectaculair. We zien:

- vuil uit grondwater
- vervormd en losgelaten platbekledingsmateriaal
- uitgedroogd, losgelaten, gekrompen en/of gescheurd rugbekledingsmateriaal

- vervormde (kartonnen) platten en inlegruggen
- uitgelopen kleuren van het materiaal zoals linnen scharnierversterking

Kader van het project

- Omvang = 240 meter
- Projectduur 5 jaar
- Enkel schade ontstaan door de calamiteit in 2002
- Banden dienen raadpleegbaar te zijn
- Belang geschreven informatie > boekband
- Geen instellingsrestaurator

De behandeling van de schade kent een duidelijk kader. Het werk moet binnen de projectduur van 5 jaar klaar zijn.

Het gaat zoals al gezegd om ongeveer 240 meter.

- alleen schades ontstaan door de waterschade mogen gerestaureerd worden, dit kan soms een dilemma zijn.
- het uitgangspunt is verder dat de banden weer raadpleegbaar moeten zijn.
- de geschreven informatie is in principe belangrijker dan de band.
- vanwege de grootte van het project speelt geld en dus tijd een grote rol.

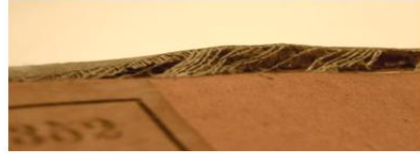

Kalamazoo: roest

We gaan nu niet in op de meer standaard restauraties, maar willen graag wat bijzondere gevallen laten zien. In samenspraak met archivaris Ria van der Eerden hebben we daarbij gekozen voor een meer conserverende behandeling in plaats van restauratie.

Voorbeelden

Kalamazoo: dit soort band hebben we zojuist al laten zien. Dit is een ander voorbeeld, maar de oplossing is hetzelfde. Het metaal in de constructie is gaan roesten, de verschillende lagen zijn van elkaar losgekomen en de inslagen steken uit. Om het boekblok te beschermen is er een omslag aangebracht die de lagen bij elkaar houdt en waardoor de constructie toch zichtbaar blijft. De omslag is door de ruimte tussen de bindingen gestoken en kan gemakkelijk worden opengemaakt.

Conserverings- schutblad

Iets wat we vaker hebben toegepast is het conserveringsschutblad om het boekblok te beschermen wanneer dit niet goed meer in de band past en dus uitsteekt. Deze voorbeelden zijn springruggen. Ook beschermt het schutblad het boekblok tegen de omhoogstaande inslagen, die vaak keihard zijn.

Conserverings- omslag

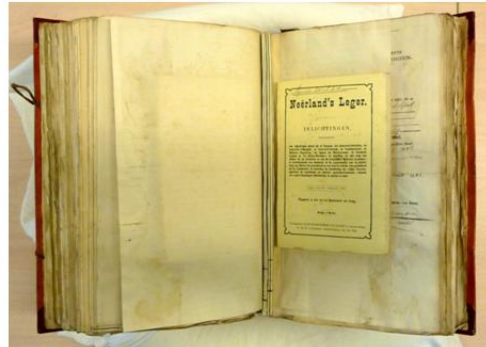

Eventueel kunnen oude onderdelen in de conserveringsomslag bewaard worden. Dit is alleen mogelijk bij een relatief dunne band, anders heeft het boekblok te weinig steun. De platten en rug van deze band zitten netjes in de omslag, het boekblok wordt erin gelegd en het geheel wordt met sluitlinten gesloten. Dit voorbeeld is een zogenaamde burgemeestersagenda en daar gaan we nu wat verder op in.

Wat zijn agendapunten:

Vanaf begin 19de eeuw tot ongeveer 1930 maakten gemeenten gebruik van het agendastelsel (nu hanteren we het dossierstelsel). Dat houdt in dat alle ingekomen en uitgaande stukken gerangschikt werden op volgnummer. De stukken werden niet geordend op onderwerp zoals hondenbelasting, financiën, verordeningen, brieven aan wethouder of bijv. procesverbalen, maar op datum.

Agendapunten van de burgemeester

De meeste agendapunten zijn:

- dik tot zeer dikke boekblokken zoals u links onder kan zien.
- geen kapitaal,
- genaaid op perkamenten of textiele naaistroken,
- losse rug,
- geen huls
- open scharnier
- kartonnen platten uit meerdere lagen
zoals de inlegruggen linksboven
- de platten kunnen sluitlinten bevatten,
- de boekblokken kunnen perkamenten klavieren hebben
- het schutblad is meestal een simpel niet al te stevig opgeplakt blad met linnen scharnier.
- het bekledingsmateriaal is half linnen of half leer.

Gevolg van het agendastelsel was het ontstaan van boekblokken waarin vele soorten papier, verschillende formaten papier, gevouwen folio's en losse bladzijden door een boekbinder tot 1 boekblok genaaid/ geplakt dienden te worden. In het boekblok zien we dan ook genaaide folio's, gedriegde katernen en losse bladzijden die als lumbeck verbonden zijn met het boekblok.

Rechts zien we twee voorbeelden van een goede boekbinder aan het einde van de 19de eeuw.

De kleine papiertjes zijn op stroken geplakt zodat het boekblok eenzelfde dikte behoudt

en onder ziet u een boekje dat d.m.v. stroken papier een opvulling in het boekblok rug heeft gekregen.

Slechte constructie

- Te harde inlegrug
- Te krappe kneep
- Te veel formaatverschil in boekblok of te strakke kettingsteek
- Slecht naaisel: vooral veel lijm

Helaas zijn we dit niet altijd tegengekomen. Een voorbeeld is de 'groene serie' van rond 1860. Deze constructies zijn verre van optimaal.

Vaak is het de combinatie van:

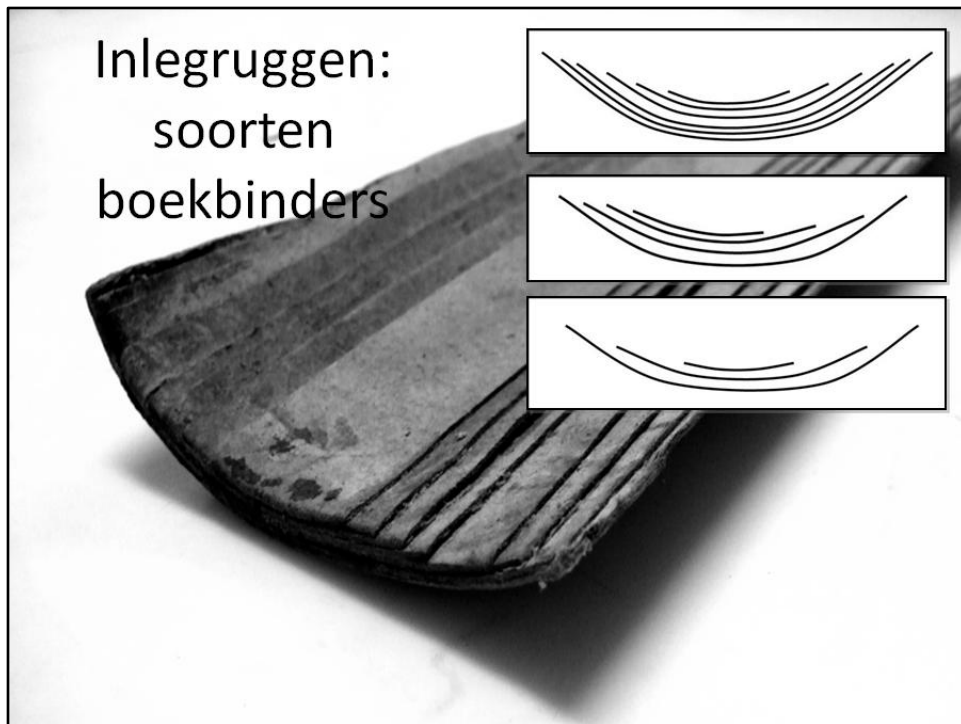
- een keiharde inlegrug,
- een te krappe kneep
- slecht naaisel gebaseerd op lijm.

Een ander voorbeeld is de foto linksonder, dit is geen agendapunt, het is een schutterijboek maar we zijn dit ook bij diverse agendapunten tegen gekomen.

Want wat gebeurt er als een boekbinder het boekblok niet opvult of de kleinere formaat papier niet op een strook plak? Dit is een antwoord. Een boekblok in de vorm van een augurk. Een te strak aan getrokken kettingsteek speelt natuurlijk ook een rol.

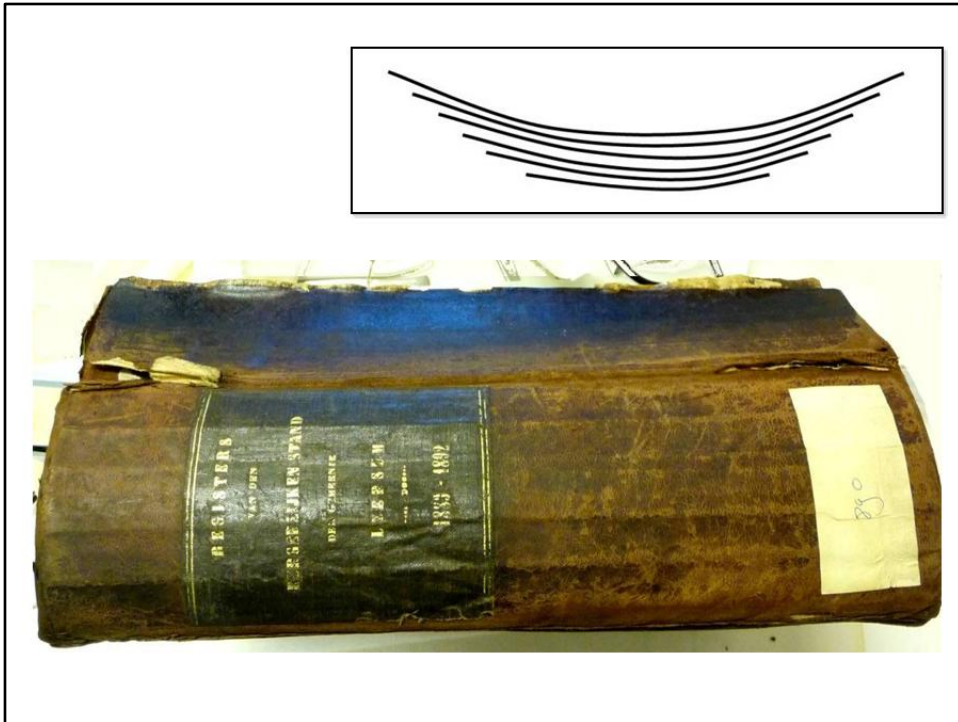
Vanwege de slechte oorspronkelijke constructie zijn we soms genoodzaakt deze aan te passen. Helaas kan ik daar hier nu – vanwege de tijd - niet op in gaan.

Waar we wel op in willen gaan - a.d.h.v. de agendapunten - is het achterliggende verhaal dat gaat over de vele boekbinders die meer dan 100 jaar geleden deze agendapunten hebben ingebonden. Dit verhaal over goede en slechte boekbinders of tijdsdruk en kleine winstmarges wil ik u niet onthouden.

Daarom gaan we nu naar een paar schematische tekeningen van inlegruggen die we hebben aangetroffen in de diverse series.

- op de achtergrond en rechts boven ziet u een foto van de meest voorkomende gelaagde inlegrug. Goed netjes in vele lagen uitgevoerd, al kan het verfijnder. En er kan een papier op geplakt zijn.
- rechts in het midden ziet u de slordige boekbinder die de diverse lagen een beetje schots en scheef op elkaar heeft geplakt.
- rechts onder is de boekbinder die in drie stappen klaar wilde zijn.

Bij de volgende dia had ik u het verhaal willen vertellen over de leerling boekbinder die de inlegrug verkeerd om heeft rond gezet waardoor de lagen van het karton aan de buitenkant zitten, direct onder het leer zodat de randen zichtbaar zijn en voelbaar. Want we waren dit soort inlegrug nog maar 1 keer tegen gekomen.

Tot vorige week toen we opeens stuitten op drie van dit soort inlegruggen, zie afbeelding onder. Met één verschil. Deze inlegruggen waren bekleed met diverse lagen papier maar nog steeds zijn de kartonnen lagen door het leer zichtbaar zoals deze foto hopelijk laat zien.

In de boekband

Wat verhullen de boekbanden nog meer:

Natuurlijk het gebruik van restmaterialen zoals kranten op deze boekblokrug. Waarbij het lijkt of de boekbinder, die al eeuwen onderhevig is aan kostenverlagingen tijdsdruk, toch de tijd heeft genomen om te zien wat hij op de rug plakte en hoe hij het op de rug plakte.

Een ander voorbeeld van hergebruikt materiaal, zie links onder, zijn de platten van de groene linnen banden die met zwarte geometrische patronen beschilderd zijn.

En als laatste: de boekbindersetiketten. Deze zijn we tot nu toe alleen in de 20ste-eeuwse boekbanden tegengekomen. Helaas.

Waren we etiketten in de 19de-eeuwse agendapunten tegen gekomen dan hadden we misschien iets meer kunnen vertellen over de diverse boekbinders, waar ze werkten (zelfstandig of in het gemeentehuis) en of de winstmarge van de groene linnen banden echt zo klein was als we vermoeden.

Tot slot

Tot slot

Als boekrestaurator ben je vaak zo bezig bent met de schade en bindwijze, dat de inhoud van een band aan je voorbij gaat.

Maar het loont de moeite om af en toe een stukje te lezen. Bij archiefbanden kan dat een interessante blik geven op het leven in verleden tijden.

De roze krullen waarmee de registers met hondenbelasting versierd werden in de jaren '80 van de 19e eeuw zijn bijna even intrigerend als de uitreiking van regeringssocken en -kousen in 1919 (slechts één paar per gezin). En wat te denken van de advertentie voor brandblusgranaten, of het manifest van de Tucht-Unie 'om Gezag, Orde en Tucht in den Staat te handhaven'. Maar dat zijn onderwerpen voor een andere keer.

Bedankt voor uw aandacht.

Met dank aan
Ria van der Eerden